

Prethodno priopćenje

UDK 323.174(497.11+497.7+497.2)(=214.58)

Primljeno u uredništvo: 24. studenoga 2005.

Prihvaćeno za tisak: 3. siječnja 2006.

Romi i regionalizacija (Primjer srpskih, makedonskih i bugarskih Roma)*

DRAGOLJUB B. ĐORĐEVIĆ**

Sažetak

U okviru projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije (2002-2005.)*, koji se odvija na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a financira ga Ministarstvo za nauku, tehnologije i razvoj Republike Srbije, u drugoj polovini 2003. godine izvedeno je empirijsko istraživanje *Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu* na uzorku od 1786 ispitanika. Uzorak je podijeljen na tri poduzorka sa identičnim brojem ispitanika, koji su realizirani na teritoriju jugoistočne Srbije, sjeverozapadne Makedonije i centralne i zapadne Bugarske. Istraživanje je pokazalo da Romi mogu biti primjer raznovrsnih vidova transgranične i, u ovom slučaju, regionalne suradnje. Istine radi, srpski, makedonski i bugarski Romi su znatno prije političara nju i uspostavili. Gonjeni bijedom i razvijajući brojne strategije preživljavanja, oni su lako "slomili" krutost državnih granica, uzdržanost većinskih naroda i kalkulanstvo političkih odličnika. I više od toga, od strane Roma prokrčenim drumovima sive transregionalne ekonomije kasnije su se okoristili i većinci – Srbi, Makedonci i Bugari, kako bi nekako amortizirali stravične udarce tranzicije. Od Roma se učilo preživljavanju, i to treba priznati.

Ključne riječi: Romi, regionalizacija, regionalna suradnja, Srbija, Makedonija, Bugarska

*

Izrađeno u okviru projekta (1310) *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije*, koji se izvodi na Filozofskom fakultetu u Nišu, a financira ga Ministarstvo za nauku i tehnologiju RS.

**

Dragoljub B. Đorđević, redovni profesor Mašinskog fakulteta Univerziteta u Nišu, Ul. Aleksandra Medveda 14.

Uvod

Govoriti ili pisati o odnosu demokracije i nacionalnih manjina, točnije o položaju nacionalnih manjina u državama nastalim na razvalinama negdašnje Jugoslavije i balkanskim društvima uopće, prosto je nemoguće bez obraćanja zasebne pažnje na sudbinu *Roma*. Jest da sadašnja Srbija i Crna Gora, Makedonija, Bosna i Hercegovina (unutar nje i Republika Srpska), Hrvatska, Slovenija, Rumunjska, Bugarska ili Albanija sličie po načinu rješavanja manjinskog pitanja, ali su sasvim istovjetne po jednome: svuda su Romi maknuti u zapećak i marginalizirani do neizdržljivosti. U kratkoj raspravi, i u obirisima, pokušat ću skrenuti pozornost na Rome kroz malenu opasku, jedan teorijski nagovještaj i skroman empirijski nalaz.

Romi kao test

Kroz informativnu studiju Siniše Tatalovića (2002) *Položaj nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj* proteže se ispravan sud koji se svodi na to da multietnička društva mogu opstati samo ako se u njima nijedna manjina ne osjeća ugroženom. Na tragu njegove konstatacije može se tvrditi, a da se ne pogriješi, da su Romi, imajući u vidu balkanski prostor, manjina koja će se najduže osjećati ugroženom. Razlozi su višestruki, ali se objedinjuju u činjenici da su oni među drugim manjinama jedini u stanju *etno-klase*. Taj se položaj i najteže mijenja.

Ostale će manjine kad-tad, možda i skoro, razriješiti svoj "problem". To vrijedi za Talijane i Mađare u Sloveniji, Srbe u Hrvatskoj, Srbe i Hrvatice u Bosni i Hercegovini, Srbe na Kosovu. I Albanci, koji sada, zaokupljajući interesiranje svih, potiskuju probleme inih manjina, nekako će iznaći "mjesto pod suncem" u južnoj Srbiji i Republici Makedoniji. Pod vanjskim pritiskom, tj. djelovanjem međunarodne zajednice i neminovnom demokratizacijom smirit će se etničke tenzije, bar za neko duže vrijeme, između većinskih naroda i nacionalnih manjina u državama bivše države i na cijelom Balkanu.

Ali, tada će Romi doći na red. Pretpostavlja se da njihova "sudbina" neće biti razriješena, jer se neprestano potiskuje i odlaže suočavanje sa istinom. Dakako, Romi će na sasvim originalan način postaviti "svoje pitanje". Oni neće niti mogu uzeti puške u ruke poput Srba, Hrvata, Muslimana ili Albanaca. Možda će ih strani faktor, međunarodna zajednica ili, prije svega, Europska Unija "opremiti" opravdanim zahtjevima i nalogom da se ispune. Oni jesu *transgranična etnička grupa* ili, kako to već neki vole imenovati, europska manjina. Kao takvi, Romi jesu test demokratičnosti svakog društva i nitko se ne može hvaliti time kako je regulirao status nacionalnih manjina ako se oni osjećaju ugroženim. Zar nije pošteno da jedan od kriterija ulaska u Europsku

Uniju bude i dosegnuti nivo integracije Roma? Onda bi oni bili test za samu Europu. I to je moja opaska.

Romi kao primjer

Romi su divan narod i mogu nama – narodima i nacionalnim manjinama u državama rastočene Jugoslavije i Balkana – služiti kao uzor praktičnog življenja interkulturalnih postavki. Parafrazirajući naslov znane studije Marcel Maussa, suradnika i nasljednika Emila Durkheima na sociološkoj katedri Sorbone, *Ogled o daru*, može se kazati da su Romi primjer etničke grupe spremne na kulturno darivanje, na razmjenu, primanje i davanje.

A što je drugo interkulturalizam, ako ne razmjena? Naravno da u Roma takvo ponašanje nije bilo niti sada jest racionalno artikulirano i strateški osmišljeno, već je plod viševjekovnog života u okruženju većinskih etniciteta i kultura. Možda je i rezultat borbe za goli opstanak. Njihov je narodnosni "instinkt" poručivao:

"Uvijek smo u okruženju većinske i jače kulture, prilagodimo se, uzmimo od nje ono što je dobro i korisno, preradimo ga na svoj način, podarimo njoj i nešto naše, samosvojno – i preživjet ćemo."

Točno je da su Romi više usisavali i primaju nego što su pružali i daju. Ali, istina je i da su spremni na *kreativnu kulturnu razmjenu*. Zar se niska kreativne kulturne razmjene sa Romima ne kreće od muzike do modela strategije svakodnevnog preživljavanja?

Mnoštvo to i ne zna, a trebalo bi znati. Otuda dolazi i zabrinjavajuće nepoznavanje osnovnih odlika romske kulture, koje se često i olako slijeva u izazivanje, čak negiranje njezine ikakve originalnosti. A od nepoznavanja do predrasuda – samo korak dijeli. Prvi pomak na putu odstranjivanja stereotipa i predrasuda o Romima, našim dobrim susjedima, svakako jest temeljno upoznavanje njihove prošlosti i sadašnjosti, kulture i svakodnevice, religije i običaja. To bi trebalo, na jednoj strani, doprinijeti boljem razumijevanju romske "drugosti" što je nesumnjivo važna pozadinska karika za njihovu humanu integraciju u bilo koje društvo, a na drugoj, demonstrirati kako nadmenom stavu, ukorijenjenom u neopravdanom poimanju svoje nacije, kulture i vjere kao više vrijednih, odnosno u etno-, kulturno- i religiocentrizmu, mjesta nema spram Roma. I to je moj teorijski nagovještaj.

Dobra regionalizacija

Imajući u vidu korake u borbi protiv nacionalizma, John Keane (2003) vidi regionalizaciju kao jedan od mogućih načina. Iako se ovaj autor njome ne bavi detaljno, već samo ovlaš u okviru djela o nacionalizmu, smatramo da je

terminologija koju je koristio vrlo važna za razumijevanje ovog pojma. Naime, pojmovi regionalizam i regionalizacija često se koriste kao sinonimi, iako se odnose na različite stvari. Tako Milan Tripković smatra da treba razlikovati regionalizaciju kao proces stvaranja regija i regionalizam kao ideologiju. Posljedice regionalizma, za koji pisac kaže da predstavlja oblik "egoističnog partikularizma i skučenog provincijalizma", mogu biti vrlo pogubne upravo zbog toga što on podržava i pospešuje preživljavanje i prividnu razgradnju autoritarnih i tradicionalnih struktura, a bazira se na istim mehanizmima djelovanja koji postoje u centrali a koji su samo prekopirani na regiju. Sa druge strane, regionalizacija, ukoliko je provedena sa čistim namjerama, može dovesti do izbalansirane podjele vlasti, "kako u njenoj vertikalnoj dimenziji (centralna, regionalna, lokalna), tako i u njenoj horizontalnoj ravni (zakodavna, sudska, izvršna)". (Tripković, 2002, 5-6) Međutim, dobra regionalizacija bazira se na prirodno nastalim obilježjima, koja su pluralistička a ne monistička, koja doprinose otvaranju i razvoju regije, i koja ublažavaju i eliminičaju konflikte, a pri tome ne stvaraju nove. Štoviše, dobra regionalizacija bi trebala pomoći integraciju i veću homogenizaciju društva: "Takvom regionalizacijom bi se, između ostalog, preduhitrile i negativne tendencije povlačenja i zatvaranja unutar skučenih granica lokalnog i manjinskog prostora". (Tripković, 2002, 10)

Zahtjevi za regionalizacijom su izraženiji u heterogenijim, centraliziranim i manje demokratskim društvima, gdje se ona pretvara u ideologiju regionalizma. Upravo je takvo stanje stvari u geografskoj regiji koja nas interesira u ovoj studiji, a posebno vrijedi za Srbiju i Makedoniju. I pored toga, tu se često regionalizacija, ali i regionalizam, pojavljuju kao modeli uspješnog rješavanja manjinskog pitanja. Zato nas je interesiralo kakvi su stavovi srpskih, makedonskih i bugarskih Roma o regionalizaciji.

Empirijski nalaz: Romi i regionalizacija

Zanimljiv je podatak da više od dvije trećine srpskih (73,8%) i bugarskih (78,3%) Roma ne vidi regionalizaciju kao put ka ostvarivanju kolektivnih prava manjina. Onih koji su se složili sa ovom tvrdnjom bilo je skoro tri puta manje: 26,2% u Srbiji i 21,7% u Bugarskoj. Sa druge strane, dok se nešto više od jedne trećine makedonskih Roma (34,0%) slaže sa Romima iz Srbije i Bugarske, 66,0% Roma iz Makedonije pristaje uz tvrdnju da je regionalizacija potrebna za ostvarivanje kolektivnih prava manjina. Stavovi nisu bili tako odlučni kada smo Rome pitali za što bi manjine iskoristile formiranje regija: 61,1% Roma iz Srbije i skoro isto toliko Roma iz Bugarske (60,0%) nije se moglo izjasniti po ovom pitanju. Oni koji su ipak zauzeli stav o ovome, slažu se da bi manjine iskoristile regiju samo da bi potvrdile svoju samostalnost, etnički i kulturni identitet: 30,6% Roma u Srbiji i 25,0% u Bugarskoj. Njihovi stavovi su se također poklopili, doduše u manjoj mjeri, kada se 8,3% srpskih i

15,0% bugarskih Roma izjasnilo da bi manjine iskoristile formiranje regija da bi se vremenom odvojile od države. Konačno, makedonskih Roma koji nisu mogli zauzeti svoj stav o ovome, bilo je znatno manje: "samo" 12,0%. Ipak, više od trećine (76,0%) ispitanih Roma iz ove republike slaže se sa subraćom iz Srbije i Bugarske da bi manjine iskoristile regionalizaciju prije za potvrđivanje samostalnosti, etničkog i kulturnog identiteta nego za odvajanje od države (12,0%).

Došli smo do zanimljivih podataka i kada smo one Rome koji pristaju uz ideju regionalizma pitali što bi formiranje regija značilo za manjinske zajednice. Kod ovog pitanja izgleda da postoji solidarnost između makedonskih i bugarskih Roma, s obzirom da se oni slažu u stavu da bi formiranje regija prvenstveno značilo veću sigurnost u tom dijelu zemlje: 40,0% u Makedoniji i 10,8% u Bugarskoj. Među srpskim Romima, veća sigurnost se našla na drugom mjestu (10,3%), dok se integracija u pravno-politički sistem države doživljava kao najvažnija promjena koju bi formiranje regija donijelo manjinskoj zajednici (15,0%). Da je integracija važna posljedica regionalizacije, smatra i 22,0% Roma iz Makedonije, od 66,0% onih koji su se uopće složili sa idejom regionalizacije, kao i 7,2% bugarskih Roma, od 21,7% onih koji su za regionalizaciju. Zanimljiv je podatak da je ideja stjecanja potpune samostalnosti kroz regionalizaciju doživjela debakl, s obzirom da je nju izabralo 3,7% srpskih, 4,0% makedonskih i 1,2% bugarskih Roma.

I pored malog broja onih Roma koji su prihvatili regionalizaciju kao model rješavanja manjinskog pitanja, ispitani Romi u sve tri zemlje većinom se slažu da bi međuregionalna suradnja omogućila manjinama da smanje napetost između manjinskog i većinskog stanovništva: 71,0% Roma u Srbiji, 59,4% Roma u Makedoniji i 66,3% Roma u Bugarskoj. Ovi podaci, pored toga što raduju zato što ukazuju na pozitivna kretanja među Romima u odnosu na njihovu ulogu u manjinsko-većinskom odnosu, jesu i zbunjujući. Naime, ako se većina Roma ne slaže sa regionalizacijom kao načinom za ostvarivanje kolektivnih prava manjina, postavlja se pitanje odakle ovoliko pozitivnih odgovora u odnosu na potencijal manjina da kroz međuregionalnu suradnju smanje napetosti između većinskog i manjinskog stanovništva. Postoji mogućnost da Romi nisu sasvim sigurni što regionalizacija konkretno znači, pa im je lakše da prihvate, uvjetno rečeno, romansiranu verziju regionalizacije u kojoj će oni biti nosioci dobrih struja. I pored svega, smatramo da na ovaj podatak treba obratiti pažnju i pratiti moguća kretanja u budućnosti. I to je moj iskustveni nalaz.

Zaključak

Koju godinu unazad formiran je tzv. *trokut Niš-Sofija-Skoplje* kao osnova regionalne suradnje triju velikih područja i svojevrsni most među trima susjedskim državama. Kooperaciji, za sada svedenoj na političke kontakte lo-

kalnih samouprava i kulturnu razmjenu, golem doprinos daju manjine. Tek treba da se izgradi tješnja ekonomska povezanost.

Poruka moje sociološke crtice jest: *Romi mogu biti primjer raznovrsnih vidova transgranične i, u ovom slučaju, regionalne, suradnje*. Istine radi, srpski, makedonski i bugarski Romi su znatno prije političara nju i uspostavili. Gonjeni bijedom i razvijajući brojne strategije preživljavanja, oni su lako "slo-mili" krutost državnih granica, uzdržanost većinskih naroda i kalkulanstvo političkih odličnika. I više od toga, od strane Roma prokrčenim drumovima sive transregionalne ekonomije kasnije su se okoristili i većinci – Srbi, Makedonci i Bugari, kako bi nekako amortizirali stravične udarce tranzicije (Đorđević, Živković and Todorović, 2002). Od Roma se učilo preživljavanju i to treba priznati.

Kako im uzvratiti? Prosto: u nastupajućim regionalizacijama i prekograničnim suradnjama za njih mora biti odgovarajućeg mjesta i oni moraju osjetiti svekoliki boljitak. Ne bude li tako, onda ne samo što se nismo na vrijeme pripremili za test, o kojem je bila riječ na početku napisa, nego smo i pali na njemu.

Dodatak 1.

Istraživački uzorak

U okviru projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije (2002-2005)*, koji se odvija na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a financira ga Ministarstvo za nauku, tehnologije i razvoj Republike Srbije, u drugoj polovini 2003. godine izvedeno je empirijsko istraživanje *Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu* na uzorku od 1786 ispitanika. Uzorak je podijeljen na tri poduzorka sa identičnim brojem ispitanika, koji su realizirani na teritoriju jugoistočne Srbije, sjeverozapadne Makedonije i centralne i zapadne Bugarske. Prikupljanje empirijske građe obavljeno je u pet okruga jugoistočne Srbije (Nišavski, Toplički, Pirotski, Jablanički i Pčinjski), tri općine sjeverozapadne Makedonije (Skoplje, Tetovo i Kumanovo) i dvije oblasti centralne i zapadne Bugarske (Šumen i Veliko Trnovo).

U navedenim regijama uzorak je činilo većinsko stanovništvo i pripadnici triju manjinskih etničkih grupa, i to: u Srbiji Roma, Albanaca i Bugara; u Makedoniji Roma, Albanaca i Srba; u Bugarskoj Roma, Turaka i Vlaha. U nastojanju da se otklone tehničke prepreke za dolaženje do usporedivih podataka, upitnici su prevedeni na jezik manjina od strane stručnih prevoditelja, kako jezik ne bi bio prepreka u komunikaciji te kako bi se postiglo potpunije razumijevanje suptilnijih aspekata ispitivanih činjenica.

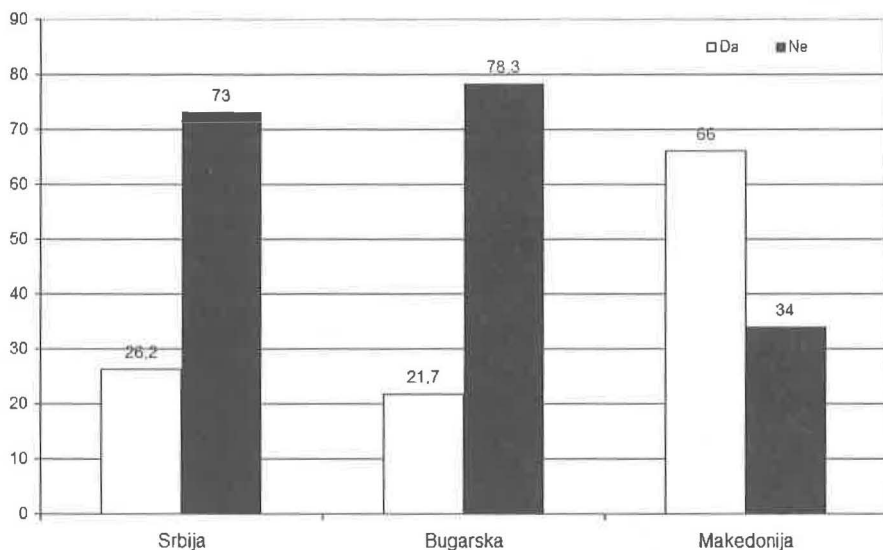
U realiziranom uzorku od 1786 ispitanika bilo je: 43,7% Srba, 18,5% Roma, 21,4% Albanaca i 16,1% Bugara u Srbiji; 38,6% Makedonaca, 16,7% Roma, 22,6% Albanaca i 21,9% Srba u Makedoniji; i 53,5% Bugara, 20,8% Turaka i po 15,6% Roma i 9,4% Vlaha u Bugarskoj.

Dodatak 2.

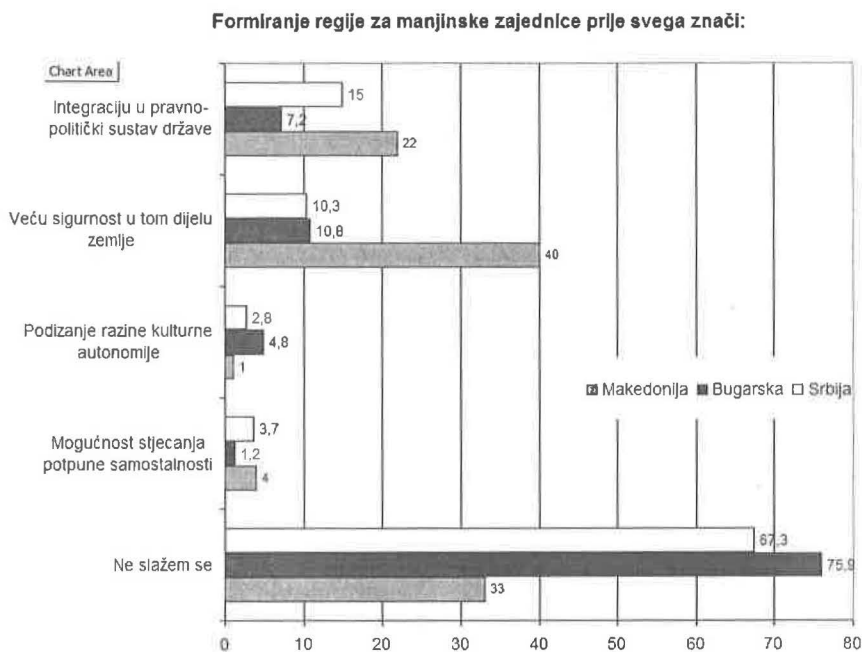
Romi i regionalizacija u Srbiji, Bugarskoj i Makedoniji (Frekvencije u %)

Slika 1.

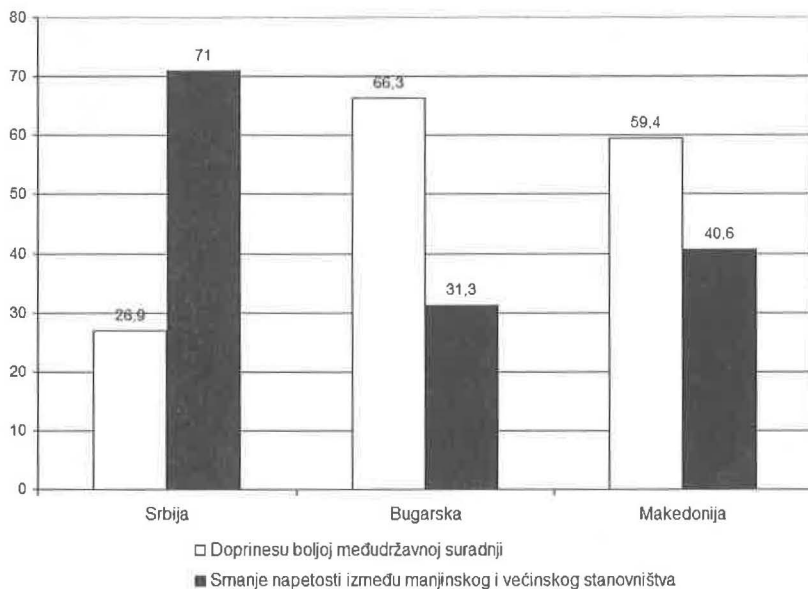
Za ostvarivanje kolektivnih prava potrebno je da se oblast u kojoj žive organizira kao regija?

Slika 2.

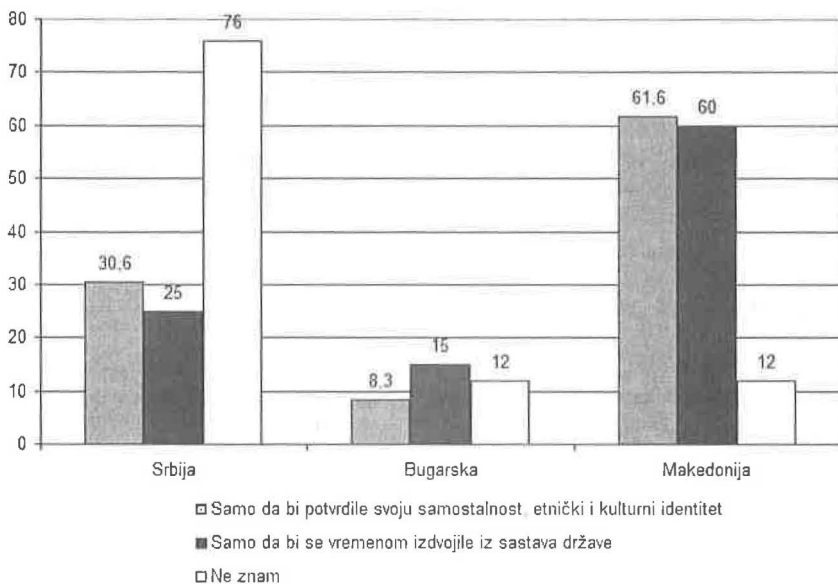

Slika 3.

Slika 4.

Pretpostavimo da Vaša lokalna sredina postane regija. Bi li manjine to iskoristile:

Literatura

- Petar Antić, *Povrede prava Roma u Srbiji. Izveštaj br. 2*, Centar za prava manjina, Beograd, 2003.
- Zoltan Barany, *The East European Gypsies. Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Goran Bašić, et al., *Demokratija i nacionalne manjine*, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd, 2002.
- Dragoljub B. Đorđević, Romanies, Our Neighbors, *Facta Universitatis Series: Philosophy and Sociology*, vol. VIII, br. 1, 2001.
- Dragoljub B. Đorđević, *Roma Religious Culture*, JUNIR, YURom centar, Punta, Niš, 2003.
- Dragoljub B. Đorđević, Roma in Serbien – Vergangenheit, Gegenwart, Zukunft, *Ost-West. Europäische Perspektiven*, vol. 4, br. 2, 2003.
- Dragoljub B. Đorđević, *Romi: od zaboravljene do manjine u usponu*, OGI, Niš, 2004.
- Dragoljub B. Đorđević, Metodološke nedoumice proučavanja romske kulture, u: *Etno-kulturološki ZBORNIK*, knj. IX, 2004.
- Dragoljub B. Đorđević, Jovan Živković, *Romi na raskršću (prava manjina i manjinskih zajednica) / Roma at the Crossroads / O Roma ko ulavde droma*, PUNTA, Društvo dobre akcije, Komrenski sociološki susreti, Bahtalo drom, Niš, 2002.

- Dragoljub B. Đorđević, Jovan Živković, Vladimir Jovanović, Serbs, Albanians and the Fate of the Romas, *Theoretical Perspectives*, vol. 11, 2004.
- Dragoljub B. Đorđević, Jovan Živković, Dragan Todorović, Romanies at Flea Markets (Mirror of Serbian Economy), *Teme*, vol. XXVI, br. 1, 2002.
- Dragoljub B. Đorđević, Marijana Filipović, Serbian and Albanian Youth from "Preševo Valley" on the Roma People, In: *Towards Non-violence & Dialogue Culture in South East Europe*, Institute for Social Values and Structures "Ivan Hadjisky", Sofia, 2004.
- Dragoljub B. Đorđević, Dragan Todorović, Lela Milošević, *Romas and Others – Others and Roma: The Social Distance*, Institute for Social Values and Structures "Ivan Hadjisky", Sofia, 2004.
- Will Guy, (ed), *Between Past and Future – The Roma of Central and Eastern Europe*, University of Hertfordshire Press, Hatfield, 2001.
- Ian Hancock, *We are the Romani people*, University of Hertfordshire Press, Hatfield, 2003.
- Božidar Jakšić, *Ljudi bez krova – Život izbeglica i raseljenih Roma sa Kosova u Crnoj Gori*, Republika, Beograd, 2002.
- Božidar Jakšić, Goran Bašić, *Romany Settlements, Living Conditions and Possibilities of Integration of the Roma in Serbia*, Ministry of Human and Minority Rights, Serbia and Montenegro, Belgrade, 2002.
- Željko Jovanović i dr., *Integracija bez asimilacije – Potrebe/problemi romske populacije u Srbiji iz ugla 34 RNVO*, Čigoja štampa, Beograd, 2001.
- Džon Kin (John Keane), *Civilno društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2003.
- Donald Kernik, *Ciganite – istoričeski rečnik*, Otečestvo, Sofija, 2001.
- Will Kymlicka, Multiculturalism and Minority Rights: West and East, *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Issue 4, 2002.
- Will Kymlicka, Magda, Opalski (eds.), *Can Liberal Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, Oxford University Press, New York, 2001.
- Memorandum: The Protection of Roma Rights in Serbia and Montenegro*, European Roma Rights Center / UN OHNHR, Beograd, 2003.
- Petar-Emil Mitev, Dinamika na bednostta, u: Ivan Seleni (ur.), *Bednostta pri post-komunizma*, Institut za socialni cennosti i strukturi "Ivan Hadžinski", Sofija, 2002.
- Emil-Petar Mitev, Ethnic Relations in Bulgaria: Legal Norms and Social Practice, u: Goran Bašić, et al., *Prospects of Multikulturality in Western Balkan States*, ERC/FES, Belgrade, 2004.
- Trajko Petrovski: *Romite vo makedonija denes, Kniga I*, Romano Ilo, Skopje, 2000.
- Trajko Petrovski: *Romite vo makedonija denes, Kniga II*, Romano Ilo, Skopje, 2001.
- Trajko Petrovski: *Romite vo makedonija denes, Kniga III*, Romano Ilo, Skopje, 2002.
- Ivan Rumbak, *Potrebe/problemi romske populacije u Republici Hrvatskoj: integracija bez asimilacije*, samostalno izdanje, Zagreb, 2003.

- Ivan Seleni, (ur.), *Bednostta pri postkomunizma*, Institut za socialni cennosti i strukturi "Ivan Hadžinski", Sofija, 2002.
- Serbia and Montenegro Draft Strategy for the Integration of the Roma*, Ministry of Human and Minority Rights Serbia and Montenegro, Beograd, 2002.
- Biljana Sikimić, (ur.), *Skrivene manjine na Balkanu*, Balkanološki institut SANU, Beograd, 2004.
- Arno Tanner, (ed), *The Forgotten Minorities of Eastern Europe*, East-West Books, Helsinki, 2004.
- Siniša Tatalović, Položaj nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, u: *Demokratija i nacionalne manjine*, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd, 2002.
- Milan Tripković, Regionalizacija i multikulturalnost u sociološkoj perspektivi, *Sociološki pregled*, vol. 46, br. 1-2, 2002.
- Yugoslav Roma Face the Future*, Project on Ethnic Relations, Princeton, 2001.

Summary

Roma People and the Regionalization (The Example of the Roma People in Serbia, Macedonia and Bulgaria)

Within the framework of the project "Cultural and Ethnic Relations in Balkans – Possibilities of Regional and European Integrations" (2002-2005) which is being developed at the Institute for Sociology, Faculty of Philosophy, Niš, and financed by the Ministry of education, technology and development of the Republic of Serbia, in the second half of the 2003 the empiric research *The Quality of the interethnic relations, the conscience of regional identity and possibilities of the cooperation and integration in Balkans* was conducted among 1786 people.

This sample was divided into tree parts consisted of the identical number of the people being questioned, realized on the territory of the Southeast Serbia, Southwest Macedonia and Central and Western Bulgaria. The results had shown that Roma people could serve an example of various trans border, and in this case, regional cooperation. The truth is that Roma people have established that cooperation even before the politicians in Serbia, Macedonia and Bulgaria.

Serbs, Macedonians and Bulgarians profited from the paths of *gray* interregional economy established by the Roma people, in order to amortize the horrible impacts of the transition. It is worth to admit, that Roma people were an example of how to survive.

Key words: Roma people , regional cooperation, Serbia, Macedonia, Bulgaria